

FOLETTI, I.: *Ženy u oltáře? Nikdy. Jáhenky, vdovy i kněžky a ikonografie Matky Boží III. – VI. století*, Brno : B/P Publishing, 2018. s. 76, Parva Convivia 4. ISBN 978-80-7485-175-9

Před časem vydalo nakladatelství B&P Publishing ve spolupráci s Masarykovou univerzitou útlou, leč faktograficky objemnou knihu profesora Ivana Foletti s titulem *Ženy u oltáře. Nikdy? Jáhenky, vdovy a kněžky a ikonografie Matky Boží III. – VI. století*.

Jedná se o poměrně zásadní příspěvek do diskuse na dané téma. Což je poněkud eufemistické tvrzení vzhledem k tomu, že u nás vlastně fakticky žádná věcná diskuse na dané téma neprobíhá. To, s čím se ve vztahu k dané problematice setkáváme, jsou spíše různé deklaratorní postojové výměny, apodiktické závěry, apriorní soudy nebo kvazidogmatická tvrzení, která dané téma spíše zatěžují silnými emočními vrstvami a vlastní studium značně komplikují nebo přímo znemožňují.

Vzpomínám si, jak mě kdysi v Římě v kostele svaté Praxedy u jedné z figur na mozaice z 9. století zarazil nápis *Theodora Episcopa*. Po létech jsem kostel navštívil s bohoslovci, které provázela církevní historik Jaroslav Polc. Ten se u mozaiky zastavil a objasnil nám, že jáhenka nebo kněžka mohl být titul, který se uděloval manželkám kněží. V tomto výjimečném případě šlo o matku papeže Paschala I. Tak snad proto ten titul biskupka. Nicméně poctivě přiznal, že uspokojivým a jistým způsobem podobné tituly vysvětlit nedokáže. Ani poukaz na skutečnost, že se ve východních církvích dodnes manželky kněze titulují *presbytera*, se nezdá být všeuspokojivým vysvětlením.

Dominikánský teolog a profesor systematické teologie B. D. de La Soujeole říká, že kolem otázky svěcení žen se kumulují v zásadě dvě argumentační pole. Jedno je historické a tradiční a druhé je metafyzické a dogmatické. To první pole pro něj nebylo podstatné, protože zdali v minulosti ke svěcení žen docházelo, či nikoliv, není s ohledem na současnost a budoucnost, důležité. Druhé pole bere mnohem vážněji a má za to, že nějaké metafyzické a dogmatické argumenty tu jsou. Nicméně, navzdory své teologické erudici připouští, že dosud ještě nevíme, jaké argumenty to přesně jsou.

Nyní se nám dostává do rukou pozoruhodný titul, který se snaží zkoumat některé malby a mozaiky vztahující se k otázce svěcených žen v církvi v raně křesťanském a raně středověkém období z kunsthistorické perspektivy čistě věcně a s metodologickou důsledností. Nicméně, ve Folettiho pojetí se zdá, že de La Soujeoleho rozdělení argumentačních polí až tak úplně neplatí a že se kunsthistorické hledisko odhalující určité vrstvy tradice nutně prolíná s hlediskem metafyzickým a teologickým. Podobně se tato dvě hlediska prolí-

nají u Marie-Theres Wackerové, emeritní profesorky na univerzitě v Münsteru, která se zabývá Starým Zákonem.

Hned v úvodu Ivan Foletti ukazuje, že v akademickém prostředí na základě studia pramenů existuje dvojí badatelská linie. Jedna dochází k závěrům, že ženy v církvi nikdy svěceny nebyly a druhá razí spíše opačný závěr. Žádná z linií však k jednoznačným výsledkům nedospívá, a nakonec nezbyvá než si připustit, že jejich závěry mají povahu prozatím neprokazatelných hypotéz. Právě v takto otevřeném kontextu nastolil papež František v r. 2016 otázku legitimacy jáhenského svěcení žen. A jak to už dnes bývá, kolem upřímně míněné papežovy snahy se okamžitě rozvířil sebereferenční střet mezi tzv. liberály a konzervativci. Folettiho kniha víření podobných debat elegantně obchází a snaží se o to, aby do neplodných střetů snesla soubor materiálů, který primárně vychází z dopisů, liturgických knih, nápisů, o které jsou veškeré poznatky o roli žen v prvotní církvi opřeny. Zásadním vkladem knihy je důraz na to, jakým způsobem nás v daném období vizuální tvorba zpravuje o tom, k čemu se nám nedochovaly písemné prameny. V našem případě jde především o vztah mezi zobrazováním fenoménu zdrženlivosti a reálnou společenskou emancipací žen. Folettiho práce totiž umělecko-historický vývoj zobrazování postavy Matky Boží čte jako legitimizační rétoriku nové společenské vrstvy zasvěcených a svěcených žen.

Zatímco se v případě novozákonního pojmu diákonon (jáhen) badatelé shodují, že se nejedná o označení církevně hierarchického úřadu, ale o označení pro pomocníka a pro určitou společenskou funkci, tak u pozdějšího pojmu diakonissa (jáhenka) poukazují na několik dalších funkcí, které jsou s ním spojeny. Jáhenka se objevuje ve významu manželky jáhna, ale jinde také ve spojení s křestním rituálem a přinášením eucharistie. Jestliže koncil v Orange r. 411 (stejně tak později koncil v Orleans r. 533) zakazuje svěcení jáhenek, znamená to, že podobná praxe pravděpodobně existovala a že s ní určitá část církevní hierarchie souhlasila. Zatímco se na Východě vyskytoval termín jáhenka, na Západě se v podobném kontextu objevoval pojem presbytera (knězka). Existují doklady o tom, že se jáhenky a kněžky dotýkaly eucharistických nádob s proměněným vínem a pravděpodobně stály v prostoru oltáře, což bylo obojí privilegium vztahujícím se jen ke svěceným osobám. O tom, že se jáhenky a kněžky nacházely uvnitř nebo přinejmenším na okraji kanonického kléru svědčí papežské dopisy a kánony koncilů, které jejich roli při liturgii nejprve usměrňují a později, od konce 5. st., poměrně jednoznačně zakazují. To, že se podobná nařízení musela často opakovat, opět zřetelně ukazuje na skutečnost, že měla jen malý dopad na fungující praxi. Ještě na počátku 11. st. se setkáváme s dopisem papeže Benedikta VIII., který jednomu z místních biskupů potvrzuje právo světit mimo jiné také jáhenky.

Důvod vymizení praxe svěcení jáhenek Foletti spojuje s jejich funkcí v církvi. Jáhenky ku příkladu pomazávaly před křtem nahá těla žen. S masivním rozšířením praxe křtu dětí již tato funkce nebyla zapotřebí. Tím se zesílilo vědomí, které bylo v antické společnosti velmi silné, a totiž, že ženy jsou kvůli pravidelnému krvácení de facto nečisté, což je důvodem pro to, aby neměli přístup k oltáři. Tento argument se v pramenech pravidelně opakuje.

Zdá se tedy velmi pravděpodobné, že figura a reflexe o povaze postavy „čisté“ Panny Marie je v ran křesťanské společnosti zásadním prvkem emancipace ženy. Pro sebeidentifikaci ženy hraje v tomto smyslu zásadní roli obraz Matky Boží, protože je konstruován na základě přesvědčení o její tělesné čistotě a způsobilosti pro kontakt s božským. Maria, která je (podle apokryfu o Mariiňe chrámové službě z *Jakubova proto Evangelia*, které bylo zavrženo tzv. *Dekretem Gelasia I.* na konci 5. st.) zasvěcena a žije jako dívka v jeruzalémském chrámě v prostoru vyhrazeném vysvěceným osobám, se může stát emancipačním vzorem vysvěcených žen.

Právě umělecké památky mohou o této emancipační rovině ve smyslu sociálního postavení zasvěcených žen a jejich funkcí ve společnosti vydávat svědectví. V Tarsconu v Provence se nachází náhrobní kámen, na kterém je zobrazena mladá orantka (modlící se žena s roztaženými pažemi) s doprovodným nápisem „*Maria virgo minister de tempulo Gerosaleme*“. Ivan Foletti se spolu s Nikodimem Kondakovem domnívá, že tento kámen odhaluje vazbu mezi zobrazením a konkrétní historickou osobou, která je pod náhrobkem pohřbena. Kámen hovoří o tom, že ona osoba se celkem pravděpodobně vztahuje k Marii sloužící v chrámu jako ke svému vzoru, což je vyjádřeno zobrazením na náhrobku, protože pravděpodobně i ona byla ženou v aktivní chrámové službě. V dokumentu *Testamentum Domini nostri Jesu Christi* ze 4. st. se uvádí, že „Modlitba je úkolem žen, které mají být svěcené.“ Zde se také píše, že v době menstruace je „vdovám“ zakázáno přistupovat k oltáři, který se nacházel v prostoru výhradně určeném pro členy kléru. Topos oltáře je zde zásadní. Co dělá nějaká vdova u oltáře, kde se pohybuje výlučně klérus? Na různých místech a v různých materiálech jsou v gestu orace zobrazováni jako oranti například biskupové sloužící „nebeskou liturgií“. Tím se otevírá nové interpretační pole pro výklad jednotlivých zobrazení orantů a orantek jako osob podílejících se na nebeské liturgii. V Priscilliných katakombách se setkáváme s obrazem orantky z 3. století, která je oděna do široké tuniky připomínající ornát. Na hlavě má šátek, který nápadně evokuje stolu. S ještě liturgičtější atmosférou zobrazení orantky se setkáváme v katakombách San Gennaro di Capodimonte v Neapoli, kde odborníci docházejí k poměrně výrazné shodě, že jde o zobrazení jáhenky. Patrně nejpodrobnější sondou do kulturně historických významů uměleckého díla ve vazbě na fenomén jáhenek, je interpretace krabičky ze San Nazaro, kde Foletti na základě indicií dovozuje, že se mohlo jednat o objednávku zasvěcené ženy. Také zde se poukazuje na význam šátku coby indicie zasvěcení, mystického svazku/sňatku s Kristem.

Foletti netvrdí, že jde o jednoznačné důkazy, ale poukazuje na skutečnost, že v církvi myšlenka vztahu mezi panenstvím, zdrženlivostí a službou není nelogická a že se vizuálně projevuje v postojích, odívání zasvěcených žen a obráží se na zobrazování postav Panny Marie. Jeho práce se interpretačně zakládá na konzistentních a logických hypotézách. Nicméně s vědomím, že se jedná skutečně o hypotézy, které sice otevírají nové perspektivy a hlediska, ale v žádném případě je zatím nelze považovat za tvrdá data. Jistou slabinou Folettiho práce je její největší síla. Totiž, že každý obraz, na který pohlíží,

umožňuje jak konkretizační četbu ve smyslu poukazu na faktické postavení žen v rámci kléru, tak alegorickou četbu poukazující metaforicky na mystický rozměr zasvěceného statusu vdov a panen ve službě církvi mimo svátostný klérus. Právě tato hranice mezi oběma výkladovými možnostmi se zdá být nejasnou a bylo by patrně dobré, kdyby byla více specifikována a metodologicky rozlišena. V každém případě se však jedná o vůbec nejzajímavější příspěvek k dané problematice, který by do budoucna mohl založit určité standardy věcné debaty.

ThLic. František Burda, Th.D.
Pedagogická fakulta UHK
Katedra kulturních a náboženských studií
Víta Nejedlého 573 budova E 500 03 Hradec Králové
frantisek.burda@uhk.cz